

ЩОДЕННИКИ ДЛЯ ЗАГАЛЬНОГО ВЖИТКУ

За сімнадцять років по смерті Жюльєна Ренара (1864—1910) вийшов з друку його «Щоденник», який, як це не парадоксально, своєю популярністю мало не перевершив інші твори видатного письменника...

Інтерес читачів до такого виду літератури зрозумілий.

Щоденник не тільки джерело відомостей про особу письменника і авторський коментар до його творів, а й важливий документ епохи. Недарма П. Меріме зізнався, що охоче віддав би Фукідїда за аутентичні мемуари Аспазії або якогось Періклового раба...

Щоденник у теперішньому розумінні цього мемуарного жанру виник у XVII сторіччі. Щоденники першого губернатора Массачусетсу Джона Вінтропа відомі також під назвою «Історія Нової Англії». Багато почерпнули історики з щоденника англійського публіциста Семюеля Піппа, датованого 1660—1669 роками.

Чимало цікавих зразків залишила нам література доби Просвітництва з її схильністю до мемуарних жанрів: «Щоденник для Стелли» Джонатана Свіфта, «Мадагаскарський щоденник» Роберта Друрі, «Щоденник подорожі до Лісабона» Генрі Філдінга, «Щоденник мандрівки на Гебрідські острови з Семюелем Джонсоном» Джорджа Босуела, — кожен з цих творів може зацікавити читача й сьогодні.

Щедрим було і XIX сторіччя. Щоденники Байрона, Стендаля, Жуковського і Пушкіна, «Женевський щоденник» Шеллі та «Журнал» Тараса Шевченка, щоденники Вальтера Скотта, Ралфа Уолдо Емерсона, Генрі Девіда Торо, братів Гонкурів, Л. М. Толстого, «Щоденник письменника» Достоевського, «Щоденники» Арнольда Беннета — яскраві свідчення злету цього жанру.

Для кого пишеться щоденник? Для самого письменника, для близьких йому людей, для широкого читача? Добре сказав з цього приводу Франсуа Моріак: «Автор, який запевняє вас, що він пише тільки для себе й що його мало турбує, почують його чи не почують, просто

хвально, який дурить себе самого або вас».

Генрі Філдінг вів свій «Щоденник», будучи тяжко хворий під час морської подорожі до Лісабона, звідки йому вже не судилося повернутись. Між тим його роздуми про суспільне життя і літературу, безперечно, адресовані широкій читацькій аудиторії, на яку раніше орієнтувався і Філдінг-романіст.

Макс Фріш 1950 року сам опублікував свій «Щоденник 1946—1949 рр.», зробивши тим чималу послугу своїм майбутнім біографам та критикам, хоча передусім він звертався саме до своїх читачів.

Батько готичного роману Хорейс Уолпол писав, що в «Щоденнику подорожі до Лісабона» Г. Філдінг розповів читачам лише про те, як «трактирниця на острові Уайт лікувала його від водянки»; ми ж, читаючи філдінгівський «Щоденник», ґрунтовніше знайомимось і з автором і з ідеями його часу. Франц Кафка був у захопленні від «Анналів» Гете, вважаючи їх свідцтвом того, як «геніальна людина могла висвітлити будь-яку звичайнісіньку подію». «Щоденники» самого Кафки переповнені до країв авторською рефлексією, але ця рефлексія по своєму, опосередковано віддзеркалює й реальний світ.

Реакція на обставини зовнішньої дійсності стає особливо гострою у тривожні для людини і людства часи. Історія літератури нашого сторіччя показує, як зростає соціальна вага щоденників у добу соціальних зрушень.

Щоденник, писаний не тільки літератором, а й далекою від красного письменства людиною, стає цінним документом епохи. Прикладом могли б служити хоча б щоденники Анни Франк і Ніни Костеріної, сповнені любові до життя і ненависті до темних сил. Вони стали пристрасним звинуваченням фашизму.

1965 року у ФРН відбувся симпозіум на тему «Щоденник як літературна форма»; в ньому взяли участь відомі західнонімецькі письменники Ганс-Вернер Ріхтер, Вольфганг Келпен, Арно Шмідт та інші. Всі вони зійшлися на тому, що

жанр, який обговорювався на симпозіумі, заслуговує вивчення літературознавцями. Але під час полеміки виявилися різні підходи до обговорюваного питання. Зокрема, група учасників симпозіуму висловила думку, що щоденник — це «комфортабельний напівхаос», в якому не завжди знайдеш щось цікаве й цінне. Проте більшість підтримала думку Ганса-Вернера Ріхтера, який вважає, що кожен щоденник — «документ унікальний і вже тому цікавий».

Спеціаліст із стилістики художнього мовлення, звичайно, може проаналізувати будь-який щоденник із своєї спеціальної точки зору. Але результатів такого аналізу буде недостатньо для того, щоб вирішити питання про те, куди віднести щоденник — до публіцистики чи до белетристики.

Часто від щоденникових записів починається шлях до художнього твору. Так, щоденник став поштовхом до створення мемуарів Сен-Сімона, в «Щоденнику письменника» Достоевського вміщено кілька його прозових шедеврів, у щоденнику Фріша знаходимо начерки майбутніх п'єс. Щоденник, зрештою, сприяв появі нової епічної форми — своєрідного щоденникового роману. Такі твори писалися ще у вісімнадцятому столітті: «Сентиментальна подорож» Л. Стерна, знаменитий «Робінзон Крузо» Д. Дефо, який являв собою твір, написаний начебто на підставі щоденника.

Яскравими прикладами можуть бути також інші дві книги Дефо — «Щоденник чумного року» та «Записки кавалера». В зв'язку з цим видаються промовистими слова Габрієля Гарсія Маркеса, сказані в одному інтерв'ю: «...Я постійно перечитую «Щоденник чумного року» Данієля Дефо. Дивний текст, що нагадує репортаж. Довгий час я думав, що це справді репортаж, поки не дізнався, що це чиста вигадка, бо Данієлю Дефо виповнилося п'ять років, коли в Лондоні лютувала чума. От книжка, де справді немає ніякої різниці між романом і репортажем...»

Література пізніших часів також багата на такі приклади: журнал Печоріна в «Герої нашого часу» Лермонтова, «Записки божевільного» Гоголя, «Орля» Мопассана, «Царівна» О. Кобилянської.

Чимало видатних романів і повістей у формі щоденника з'явилося і в двадцятому сторінні. Саме так написаний «Кола Брюньон» Романа Роллана — ця, за словами Горького, «можливо, найчарівніша книга наших днів». Анрі Барбюс дав своєму славнозвісному романові «Вогонь» підзаголовок — «Щоденник взво-ду».

Над романом «Щоденник полковника Момора» Роже Мартен дю Гар працював багато років, так і не завершивши його.

Роман, тема якого навіяна подіями другої світової війни, мав стати своєрідним заповітом одного покоління іншому.

До такої ж форми звернулася і відома англійська письменниця Доріс Лессінг, написавши «Золотий щоденник» (1962). Отже, роман-щоденник як жанровий різновид зовсім не застарів, він приваблює прозаїків і нині.

Та все ж, коли в романі-щоденнику автор виявляє свою позицію (опосередковано через персонажа, на кшталт полковника Момора), то для щоденника в первинному розумінні характерне безпосереднє спілкування з майбутнім читачем. В новітній літературі щоденнику властиве відверте виявлення соціальних позицій автора й навіть, певною мірою, — своєрідна публіцистичність. Проповідником вистражданих ним політичних та моральних істин виступає у своєму «Щоденнику» Моріак. Фріш, подібно до Томаса Манна, зізнається, що він мораліст. Джеймс Джонс у своєму «В'єтнамському щоденнику» (1973 р.) відверто і пристрасно висловив своє політичне і моральне кредо, засудивши «брудну війну». Ця публіцистична пристрасність звинувачувального документа робить його особливо цінним для читачів, що є сучасниками описаних у ньому подій.

Але щоденник читають не тільки сучасники. Між читачем щоденника й добою, яка в ньому змальована, часто пролягає велика часова відстань.

Джон Івлін, свідок бурхливих подій XVII століття в Англії, вів свій щоденник протягом шістдесяти п'яти років — з 1641 по 1705, але тільки 1818-го ця ціна (передовсім для істориків) праця побачила світ. Відома новелістка Кетрін Менсфілд, тяжко занедужавши, вела щоденник до кінця своїх днів (1923 р.), але опублікував його її чоловік, теж літератор, Джон Мідлтон Марі лише 1954 року. В 1978 році вперше потрапив до читачів щоденник англійського романіста Джорджа Гіссінга, де подано картини літературного життя Англії 1887—1902 років. Три дуже різні твори, як не дивно, мають дещо спільне в своїй долі: кожен з них після виходу з друку викликав надзвичайний інтерес у читачів, бо знайомив не тільки з особою автора, а й ставав важливим документом певної епохи. В них шукають правдиві свідчення про людей минулого. «Перо у наших руках схоже на стрілку на сейсмологічній станції, — зауважив якось Макс Фріш, — і, по суті, це не ми пишемо — нами пишуть». Щоденники чесних і талановитих письменників — це книги роздумів «про час і про себе».

Марк СОКОЛЯНСЬКИЙ

Одеса.